

Mariola Walczak-Mikołajczakowa

Instytut Filologii Słowiańskiej

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

DOI: 10.14746/psj.2014.XXVII.16

Kilka uwag o imionach rodopskich Pomaków

Rodopy — największe pasmo górskie w Bułgarii, zajmują aż jedną siódmą terytorium tego kraju. Zamieszkałe niegdyś przez plemiona trackie, Rodopy przechowały do naszych czasów spory zasób trackich toponimów, które stanowiły obiekt zainteresowania wielu językoznawców, w tym także polskich¹. W odróżnieniu od toponimii, imiona własne stosowane w tym regionie badane są jedynie wyrywkowo, toteż rodopski system antroponimiczny wciąż nie doczekał się pełnego opracowania. Trudno się zresztą dziwić takiemu stanowi rzeczy — Rodopy zamieszkują nie tylko prawosławni Bułgarzy, ale także Romowie oraz Turcy i Pomacy, których imiona i nazwiska kilkakrotnie w XX wieku zmieniano, toteż dane ekscerpowane z oficjalnych dokumentów przechowywanych w archiwach mogą prowadzić do mylnych wniosków.

Przedmiotem rozważań zawartych w niniejszym artykule będzie również tylko niewielki wycinek rodopskiej antroponimii — imiona Pomaków zamieszkujących okręg Smolian. Pomacy to bułgarskojęzyczni muzułmanie, ludność która w okresie od XV do XIX wieku, czyli w czasach panowania osmańskiego na tych terenach, przeszła na islam. Rodowód tej ludności nie jest do końca wyjaśniony, we współczesnej nauce funkcjonują zarówno teorie o ich etnicznej bułgarskości, jak i wersje wywodzące Pomaków od ludów trackich lub turecko-kumańskich. Wedle tych ostatnich język Pomaków uznawany jest za zeslawizowany dialekt turecki. Większość spośród współczesnej populacji Pomaków, liczącej ogółem około 400 tysięcy, zamieszkuje Rodopy (część po stronie

¹ Por. np. K. i Z. Zierhofferowie, *Nazwy geograficzne Europy w języku polskim. Dziedzictwo i współczesność*, Poznań 2011.

greckiej²), kilka wsi w centralnym paśmie Starej Płaniny oraz kilka na terenie Macedonii i Albanii, gdzie nazywa się ich Torbeszami. W Bułgarii mieszka ok. 200 tysięcy Pomaków. Grażyna Szwat-Gyłybowa, autorka hasła *Pomacy* w *Słowniku tradycji bułgarskiej*, pisze:

W bułgarskiej mitologii narodowej ważną rolę odgrywa obraz Pomaków jako etnicznych Bułgarów. Determinuje to często niejednoznaczny stosunek emocjonalny do tej ludności, która z jednej strony uważana jest za apostatów, z drugiej zaś za „swoich” muzułmanów i „najczystszych”, bo wiernych pradawnym tradycjom narodu Bułgarów. [...] W istocie społeczność Pomaków jest niehomogeniczna. Mieszkają oni często w wysokich partiach gór, w naturalnej izolacji od innych społeczności [...]. W Rodopach Zachodnich często deklarują tożsamość turecką, w Rodopach Centralnych i Wschodnich — bułgarską. Mają inny niż Turcy ludowy kalendarz świąt i obrzędów, do niedawna pielęgowali zwyczaje nacechowane synkretyzmem religijnym, przez co często uznawani byli za kryptochrześcijan³.

Niejednoznaczne postrzeganie własnej tożsamości przez Pomaków nie tylko komplikuje obraz tej grupy, ale też dokładnie od stu lat jest pożywką dla zwolenników ich asymilacji, przeprowadzających cyklicznie próby bułgaryzacji tej grupy ludności przez zmianę imion i nazwisk, a niekiedy także przemoc fizyczną. Pierwszej z takich prób dokonano wkrótce po włączeniu Rodopów w obręb państwa bułgarskiego w latach 1912–1913. Była to przymusowa chrystianizacja podjęta z inicjatywy Cerkwi. Wprawdzie już w 1913 r. podpisano traktat pokojowy dający muzułmanom możliwość powrotu do islamu, tradycyjnego ubioru i muzułmańskich imion, ale względny spokój zniweczyły podjęte na nowo działania asymilacyjne w 1942 r. Podejmowane przez władze komunistyczne kolejne akcje asymilacyjne w latach 1972–1974 i 1984–1985 nie przyniosły pożądanych skutków. Po upadku komunizmu stworzono warunki pozwalające na powrót Pomaków do muzułmańskich imion, ale z wielu względów część z nich wolała pozostać przy imionach bułgarskich (mam tu na myśli tradycyjne imiona wywodzące się z wczesnego, pogańskiego systemu antroponimicznego, takie jak *Iskra*, *Bistra*, *Rosica*, *Plamen*, *Jawor*, *Ognian*, *Cwetan*, *Cwetelina*, *Kitka*, *Dobra*, *Draga* i in.), a nawet chrześcijańskich⁴.

Sytuację panującą w okręgu Smolian (obejmującym gminy Smolian, Dewin, Czepelare i Nedelino) znam z autopsji, gdyż od wielu lat prowadzę tam obserwacje oraz badania nad folklorem i dialektami tego regionu. Swoje spostrzeżenia postanowiłam więc skonfrontować z danymi pomieszczonymi w wydanym

² Zdecydowały o tym granice wytyczone w 1912 r. po tzw. wojnie bałkańskiej.

³ *Leksykon tradycji bułgarskiej*, red. G. Szwat-Gyłybowa, Warszawa 2011, s. 226–227.

⁴ Przyczyniła się do tego m.in. akcja ewangelizacyjna prowadzona od 1993 r. przez popa Bojana Saryewa, byłego muzułmanina, gorliwego propagatora dzieła rechrystianizacji muzułmanów.

przed dwoma laty słowniku frekwencyjnym imion własnych okręgu Smolian⁵. Słownik ten został opracowany na podstawie danych wyekscerpowanych z przechowywanych w archiwach alfabetycznych rejestrów urodzin prowadzonych latach 1913–2009 i obejmuje łącznie 4402 imiona, jakie w tym czasie nadano mieszkańcom zachodnich Rodopów, niezależnie od nich przynależności etnicznej.

System antroponimiczny Rodopów przedstawiony w słowniku nie różni się zasadniczo od tego, jaki znamy z innych regionów Bułgarii — w całym bowiem kraju znajdziemy imiona rodzime (słowiańskie i protobułgarskie) oraz zapożyczone, przy czym wśród tych ostatnich dominują, rzecz jasna, imiona chrześcijańskie, przejęte głównie za pośrednictwem greckim (o popularnych w Rodopach imionach turecko-arabskich będzie mowa dalej). Ciekawym zjawiskiem jest jedynie funkcjonowanie wśród przedstawicieli starszego pokolenia imion gdzie indziej dawno już zapomnianych, takich jak *Каньо*, *Хуба* i *Чока*⁶, które uważa się za odziedziczone po protobułgarskich przodkach. Nadal cieszą się popularnością także tzw. imiona życzące, mające zapewnić ich nosicielom wysoki status społeczny oraz określone cechy fizyczne i psychiczne, np.:

- zdrowie i długoletniość: *Здравко*, *Здравка*;
- wytrzymałość: *Държан*, *Стайчо*, *Стайко*;
- powodzenie i osiągnięcia: *Велик*, *Велимира*;
- urodę: *Чара*, *Хубавица*, *Къдра*, *Къдрин*;
- walory charakteru: *Благо*, *Дражил*; itp.

Z danych statystycznych uzyskanych przez autorów słownika również wyłania się obraz znany także w pozostałych regionach kraju⁷: wśród najpopularniejszych imion męskich na pierwszych miejscach znajdują się *Георги* (w rejestrach odnotowane 1050 razy), *Димитър* (876), *Иван* (749) i *Николай* (739), wśród żeńskich zaś *Мария* (1223) i *Елена* (540).

Zwróćmy jednak uwagę, że ze względu na uwarunkowania historyczne, religijne i etniczne, na wysokich pozycjach znalazły się także imiona muzułmańskie. Imię *Мехмед* (odnotowane 535 razy) zajęło dziewiątą pozycję wśród najpopularniejszych imion męskich, *Ахмед* zaś pozycję 11 (506 zapisów). W pierwszej pięćdziesiątce znajdziemy też imiona *Нурі*, *Мустафа* i *Раиф*.

⁵ В. Кръстанова, М. Петрова, Е. Николова, М. Михайлов, Н. Томова, *Честотен речник на личните имена в Смолянско*, Смолян 2010.

⁶ Dalej stosowany będzie zapis imion alfabetem cyrylicy, gdyż lepiej oddaje on specyficzną wymowę niektórych antroponimów.

⁷ Рог. Н. Ковачев, *Честотно-тълковен речник на личните имена у Българите*, София 1987.

Wśród imion żeńskich znajdziemy aż 4 muzułmańskie antroponimy w pierwszej dziesiątce najpopularniejszych: *Фатма* (498), *Айша* (423), *Еминè* (292), *Рафиè* (291). Tymczasem wielokrotne wizyty w pomackich wioskach przekonały mnie, że ich mieszkańcy przedstawiają się obcym zawsze imionami niemuzułmańskimi i niekiedy dopiero po wielu latach, po zawarciu bliższych znajomości czy nawet przyjaźni, skłonni są wyznać swoje prawdziwe imię. Sytuację taką napotkałam np. we wsi Selcza w gminie Dewin, gdzie przez wiele lat z rządu prowadziłam badania. Jedyne inskrypcje nagrobne na miejscowym cmentarzu i małeńki meczet przypominający bardziej dom mieszkalny niż dom modlitwy świadczyły o religii wyznawanej przez mieszkańców tej wsi, oni sami zaś chętnie mówili o swojej bułgarskości, o odwiecznym zamieszkiwaniu tych terenów itp., potwierdzając tym samym przytaczane na wstępie słowa G. Szwat-Gyłybowej dotyczące jednej z hipotez ich etnogenezy. Historię przyjaźni z tamtejszymi Pomakami opisałam w eseistyczno-reportażowej książce *Powiedz mi swoje imię*⁸, zamieszczając w niej między innymi refleksje zaprzyjaźnionej kobiety na temat moich pytań dotyczących imion:

Ty się ciągle tymi imionami interesujesz, a nie powinnaś. My o imionach mówić nie lubimy. Tyle razy nam te imiona zmieniali, że ludzie już się pogubili, już nie pamiętają, kto Alidze, kto Albena, kto Pamuk, kto Płamen, kto Mehmed, kto Milin, Welin, Welizar, Adem, Sali, Halil, Swilen, Cwetelin. Kto to wszystko spamięta? Pogubili się. A bo to można spamiętać, jak kogo wołali w dzieciństwie, jak potem w młodości, a jak jeszcze później? Dwa razy nam imiona zmieniali i dwa razy pozwalali wracać do swoich. [...] ja ci mówiłam, że my jesteśmy Bułgarzy, ale oni na nas jak na Turków patrzyli. Masz tureckie imię, to jesteś zły, do dżamii chodzisz na modlitwy — jeszcze gorzej. Wróg jesteś, groźny⁹.

Innym razem na pytanie o to, dlaczego w sytuacjach domowych niektórzy używają imion muzułmańskich, a inni niezależnie od sytuacji zawsze bułgarskich, uzyskałam wymijającą odpowiedź.

Kto pamięta, ten mówi Ali, Mehmed, Ibrahim, Ahmed, a kto nie pamięta, ten mówi po bułgarsku. I niech tak już lepiej zostanie. Po co ciągle dokumenty zmieniać, do miasta jeździć, urzędników prosić? Potem to i oni się w tym pogubią, i nie będzie już wiadomo czyja ziemia, czyj dom, dzieci czyje¹⁰.

W tej krótkiej uwadze zawarta jest jeszcze jedna bardzo ważna informacja: nie zawsze powrót do imion i nazwisk muzułmańskich oznaczał powrót do tych, które nadano pierwotnie. Jedna ze znanych mi kobiet w dzieciństwie nosiła imię

⁸ M. Mikołajczak, *Powiedz mi swoje imię*, Nowa Ruda 2011.

⁹ Tamże, s. 40.

¹⁰ Tamże, s. 41.

Алидже, w 1972 r. nakłoniono ją do przyjęcia bułgarskiego imienia *Китка*, domownicy nazywają ją jednak *Кибрие*. Podobnie jej mąż, który nosił kolejno imiona *Ахмед*, *Красимир* i *Тэфрик*. O podobnych zmianach informowali mnie także notariusze, którzy relacjonowali swoje problemy z ustaleniem prawa własności domów czy parceli — wśród gromadzonych przez nich dokumentów najwięcej było takich, które poświadczały, że osoba znana pod jakimś imieniem i nazwiskiem w określonych latach nazywała się inaczej. Częstość ustalenie właściwej tożsamości osób starszych okazywało się niemożliwe.

Ciekawy był także mechanizm wyboru nowego, bułgarskiego imienia. Z relacji Pomaków wynika, że urzędnicy dysponowali specjalnymi spisami imion, spośród których należało wybrać odpowiednie dla siebie. Niekiedy o wyborze decydowała bliskość znaczenia, np. kobieta o tureckim imieniu *Зюмбюл* (dosł. ‘hiacynt’) *Зюмбюлка* lub *Зюмбюлие* mogła wybrać nawiązujące do niego imię *Цветелина*, pochodzące od *цвете* ‘kwiat’; najczęściej jednak bazowano na jakimś odległym podobieństwie brzmienia i zwykle wybierano imię zaczynające się tą samą głoską, co poprzednie (por. *Алидже* — *Албена*, *Кибрие* — *Катя*, *Сали* — *Свилен*). Zdarzały się jednak sytuacje dość kuriozalne, jak ta, którą zrelacjonowali mi Pomacy we wspomnianej już wsi Selcza:

Była we wsi pewna stara kobieta, stara bardzo i chora bardzo, i nie mogła sama do urzędu pojechać, chociaż taki był obowiązek. Więc jak my z moim do urzędu jechaliśmy, to ona zaczęła nas prosić „wybierzcie dla mnie jakieś imię, niech mnie już tam zarejestrują i niech mnie nie dręczą jeżdżeniem do miasta, bo nie mam już na to siły i pewnie umrę w drodze”. No więc jak nas już zapisali, jak już wybraliśmy sobie imiona i zmienili nam nazwiska, to nabraliśmy śmiałości i pytamy urzędnika czy można by zmienić imię tamtej babci bez zmuszania jej do ruszania się ze wsi. Najpierw nie chciał, zmarszczył czoło, muszę — powiada — poszukać w rozporządzeniu odpowiedniego paragrafu. Paragraf się znalazł i urzędnik pyta nas „jak ją ochrzcić?”. Wtedy my nie wiedzieliśmy co powiedzieć i myśląc, że może uda się babci zachować na stare lata swoje stare imię zaczęliśmy mu wyjaśniać, że to jest dobra stara kobieta, że ma dobry charakter, że nikomu nic złego przez całe życie nie zrobiła, że jest z tych, co to muchy nie skrzywdzą... Urzędnik znowu zmarszczył czoło, pomyślał chwilę i wiesz co wymyślił? Skoro jest taka dobra, jak powiadacie — mówi — to odąd będzie się nazywać Dobrinka. I tak ją zapisał. Żyła potem Dobrinka jeszcze kilka lat z tym imieniem i jako Dobrinka zmarła¹¹.

Znając zatem pierwotne i zmienione imiona wielu Pomaków z okręgu Smolian, starałam się w książce *Честотен речник на личните имена в Смолянско* odnaleźć potwierdzenie zasłyszanych relacji ustnych w danych zaczerpniętych z oficjalnych rejestrów, gdzie odnotowany jest każdorazowo rok nadania każdego z imion. Z niejakim zdziwieniem odkryłam jednak, że słownik ten nie notuje

¹¹ Tamże, s. 41–42.

zupełnie imienia *Тѣфрук*, które nosi sześćdziesięciokilkuletni mężczyzna, u którego w 2007 r. podczas badań terenowych w gminie Dewin wynajmowałam pokój. Wprawdzie nieco podobne brzmieniowo imię *Тѣфрук* zostało odnotowane na tym terenie pięć razy, w tym dwukrotnie w latach 1941–1950, ale z pewnością nie są to imiona tożsame, o czym świadczy np. zupełnie inna akcentuacja¹². Podobnie imię *Киѣрие* odnotowano tam zaledwie raz w latach 1921–1930 i raz w latach 1989–1990¹³, tymczasem przeprowadziłam wiele rozmów z kilkoma starszymi kobietami przedstawiającymi się tym imieniem.

Okazuje się zatem, że rodopski system antroponimiczny niełatwo poddaje się ocenom, kryje w sobie jeszcze wiele tajemnic i stawia przed badaczami liczne problemy. W uporaniu się z wieloma z nich nie mogą pomóc oficjalne źródła czerpane z bułgarskich archiwów, tym bardziej że imiona rzeczywiste i imiona zapisane w dokumentach często nie bywają tożsame. Metodologia przyjęta przez autorów słownika ukazuje zatem jedynie pewien wycinek rzeczywistości, nieuwzględniający dynamiki zmian zachodzących w antroponomii Rodopów, a tym samym prezentuje obraz nie w pełni prawdziwy. Bezosobowe dane, wyjęte z archiwalnych rejestrów nie mogą pokazać prawdy o mieszkańcach Rodopów i ich systemie nazewniczym. Zapewne niejednokrotnie należałoby informacje pozyskane ze świadectw urodzenia skonfrontować z danymi przechowywanymi przez hodźów w niektórych wsiach lub z rejestrami muftijskich sądów duchownych, faktycznie sprawujących jurysdykcję nad Pomakami. Być może też prawdziwy obraz antroponomii wyznawców islamu zamieszkujących Rodopy — nie tylko Pomaków, ale także Turków i Romów deklarujących się jako muzułmanie (a nierzadko także deklarujących narodowość turecką) odsoniłyby badania interdyscyplinarne, podjęte przez językoznawców wspólnie z antropologami, socjologami i przedstawicielami innych dyscyplin z zakresu nauk humanistycznych i społecznych. Pozostaje tylko wierzyć, że badania takie zostaną kiedyś podjęte, choć pewnie przyjdzie na nie poczekać do czasu, aż zaniknie czynnik uniemożliwiający ich podjęcie — ludzkie emocje.

LITERATURA

- Ковачев Н., *Българска ономастика. Наука за собствените имена*, София 1987.
 Ковачев Н., *Честотно-тълковен речник на личните имена у Българите*, София 1987.
 Кръстанова В., Петрова М., Николова Е., Михайлов М., Томова Н., *Честотен речник на личните имена в Смолянско*, Смолян 2010.
Leksykon tradycji bułgarskiej, red. G. Szwat-Gyłybowa, Warszawa 2011.
 Mikołajczak M., *Powiedz mi swoje imię*, Nowa Ruda 2011.

¹² В. Кръстанова, М. Петрова, Ел. Николова, М. Михайлов, Н. Томова, op. cit., s. 223.

¹³ Тамże, s. 130.

- Родопи: традиционна народна духовна и социалнормативна култура*, ред. кол. Р. Попов., отг. ред. С. Грабенарова, София 1994.
- Заимов Й., *Български именник*, София 1988.
- Zierhofferowie K. i Z., *Nazwy geograficzne Europy w języku polskim. Dziedzictwo i współczesność*, Poznań 2011.
- Желязкова А., *Мюсулманските общности на Балканите и в България. Исторически ескизи*, София 1997.

Mariola Walczak-Mikołajczakowa

A Few Remarks on Names of Rodopsky Pomacs

Pomacs are Bulgarian speaking Muslims who accepted Islam between 15th and 19th century. Most of contemporary population of Pomacs, counting overall about 400 thousands, live in the Rodops (the part of the Greek side). For many years the assimilation attempt has been making on this population by changing their Muslim names and surnames. This article concerns about the reasons and the prizes which are paid for these changes. Author relies on her own research and confronts own remarks with dictionary data.

Keywords: Pomacs, Muslim names, names changes